

Veranderingen in de beroepsoriëntatie van vrouwen: een vergelijking tussen opeenvolgende generaties

J. Dessens, J. van Doorne-Huiskes en E. Mertens*

Summary

Changes in job orientation of women: A comparison between successive generations

Are younger women more job oriented than older women, and how do factors like socialization characteristics, educational level, civil status and present labour market participation influence their job orientation and their expected labour market participation in the future? Summarizing the empirical results of this research project it can be stated that educational level is of outstanding importance in determining the job orientation of women, which emphasizes the fact that education has investment value. A socialization characteristic as labour market participation of the mother also influences the job orientation of women. Although there is no direct effect of age on job orientation, there is a strong indirect effect of age, namely younger women in comparison to older women are better educated and their mothers more often participate(d) in the labour market. As to the actual labour market participation of women themselves it appears that the more extensive their labour market participation, the more job oriented they are. Compared to married women, single women are less job oriented, while widowed and divorced women are more job oriented. As to their expected labour market participation in the future, it can be stated that the more extensive their actual labour market participation, and the stronger their job orientation, the more women expect paid labour to play a central role in their future.

1. Inleiding

Het realiseren van economische zelfstandigheid van zoveel mogelijk vrouwen vormt, naast de zogeheten zorgzelfstandigheid van mannen, de belangrijkste

* De auteurs zijn verbonden aan de vakgroep Empirisch-Theoretische Sociologie, Rijksuniversiteit Utrecht. Bijzondere dank komt toe aan de Stichting Organisatie voor Strategisch Arbeidsmarktonderzoek (OSA) voor het gebruik van gegevens.

doelstelling van het emancipatiebeleid dat door de Nederlandse overheid wordt gevoerd. Economische zelfstandigheid zou in principe via deelname aan het beroepsleven moeten worden bereikt. Dat in het huidige emancipatiebeleid een actieve deelname van vrouwen aan het maatschappelijke leven sterk wordt benadrukt is niet toevallig. Verschillende maatschappelijke ontwikkelingen liggen daaraan ten grondslag. Zo leiden processen van individualisering ertoe dat mensen, meer dan in het verleden, een beroep op hun eigen zelfredzaamheid moeten doen. Huishoudens nemen in omvang af, terwijl het aantal alleenstaanden groeit. Gezinnen worden kleiner, omdat het gemiddeld aantal kinderen per individuele vrouw daalt. Bewuste kinderloosheid is een betrekkelijk nieuw fenomeen in de Nederlandse samenleving, dat zich echter inmiddels een stevige plaats heeft weten te veroveren. Het aantal echtscheidingen is de laatste decennia substantieel gestegen. Voor de geboortegeneraties van 1943 tot 1970 wordt de kans op echtscheiding gedurende de levensloop op ongeveer 30% geschat (Langeveld, 1985).

In culturele zin worden dergelijke individualiseringsprocessen door een toenemende tolerantie en liberalisering van waarden begeleid. Individuele vrijheid, zelfontplooiing, flexibiliteit en zelfverwerkelijking zijn belangrijke waarden en doelen in de moderne levensstijl. Dergelijke doelstellingen laten zich niet in traditioneel vastliggende rolpatronen realiseren. De traditionele verdeling van rolpatronen tussen vrouwen en mannen ondervindt méér bedreigingen. Sinds de jaren zestig heeft zich een sterke stijging voorgedaan in de onderwijsdeelname van vrouwen. Op dit moment is de achterstand die vrouwen traditioneel hadden grotendeels weggewerkt. Dit geldt met name voor de hogere beroepsopleidingen en voor het wetenschappelijk onderwijs. Dergelijke investeringen blijven niet zonder gevolgen. Vrouwen zullen van hun opleidingsinvesteringen rendement willen ontvangen. Een deel van dat rendement zal in ieder geval via de arbeidsmarkt worden gerealiseerd.

Niet alleen individualiseringsprocessen verwijzen naar een toenemende oriëntatie van vrouwen op de arbeidsmarkt, andere maatschappelijke processen hebben naar verwachting dezelfde gevolgen. Zo leiden demografische verschuivingen via vergrijzings- en ontgroeningseffecten tot een relatieve afname van de potentiële beroepsbevolking. In verschillende arbeidsmarktsectoren worden voor de nabije toekomst personeelstekorten voorzien. In sommige zijn deze nu al voelbaar. Het in Nederland aanwezige potentieel zal steeds nadrukkelijker worden uitgenodigd om daadwerkelijk aan het beroepsleven deel te nemen. Vrouwen vormen een belangrijke bron van nog te ontwikkelen potentieel.

De feiten zijn helder. Maatschappelijke ontwikkelingen maken het waarschijnlijk dat vrouwen zich meer dan voorheen, op het (blijvend) verrichten van beroepsarbeid zullen oriënteren. Interessant wordt dan de vraag in hoever-

re de oriëntaties van vrouwen zich al aan deze verwachte veranderingen hebben aangepast. Is het zo dat jonge vrouwen andere oriëntaties ten aanzien van gezin en beroepsuitoefening hebben dan oudere vrouwen? Geldt dit in het algemeen, of speelt het opleidingsniveau daarin een belangrijke rol? Worden veranderende oriëntaties in gedrag omgezet, in die zin dat jongere vrouwen een ander arbeidsmarktgedrag vertonen dan oudere vrouwen? Dergelijke vragen zijn object van studie geweest in onderzoek, dat in opdracht van de Organisatie voor Strategisch Arbeidsmarktonderzoek is verricht (Dessens, Van Doorne-Huiskes & Mertens, 1990). Dit artikel geeft de belangrijkste resultaten van een deel van dat onderzoek weer. Ingegaan wordt op de vraag of de accenten die vrouwen geven aan beroep en gezin, veranderingen hebben ondergaan in die zin, dat jonge vrouwen een sterkere beroepsoriëntatie zouden hebben dan oudere vrouwen. In paragraaf 2 wordt deze vraagstelling gepreciseerd, waarna in paragraaf 3 een aantal theoretische overwegingen wordt gegeven. In paragraaf 4 wordt de onderzoeksopzet uiteengezet, gevolgd door de operationalisering van de afhankelijke variabelen in paragraaf 5. In paragraaf 6 worden de onderzoeksresultaten vermeld. Paragraaf 7 sluit af met samenvattende conclusies en enkele overwegingen.

2. Probleemstelling

De vraag of meisjes en jonge vrouwen bij al deze op gang zijnde maatschappelijke veranderingsprocessen nu in sterkere mate op beroepsarbeid zijn georiënteerd dan oudere vrouwen, verdient nadere uitwerking. Er is weinig recent empirisch materiaal voorhanden om een antwoord op deze vraag te formuleren. Een in 1984 gehouden onderzoek onder scholieren van 15 tot 19 jaar wijst uit dat de verwachtingen van jonge vrouwen duidelijk gaan in de richting van een gedeelde toekomst, althans wat de beroepsarbeid betreft (SCR, 1988). Van de meisjes die een mening hebben over een toekomst met man of vriend, spreekt 85% zich uit voor een rolverdeling waarbij man en vrouw beiden in het beroepsleven werkzaam zijn. Bij jongens is dit minder vaak het geval: 67% spreekt zich als voorstander van een dergelijk patroon uit. Interviews onder een aantal vrouwelijke studenten van een technische universiteit leveren een soortgelijk beeld op (Van Doorne-Huiskes & De Olde, 1988). Man en vrouw beiden in deeltijd werkzaam, dat blijkt het meest verkozen toekomstperspectief. Dat structurele barrières dit ideaal in de weg kunnen staan, wordt niet nadrukkelijk in de beschouwingen betrokken. Evenmin wordt door de geïnterviewde studentes het emancipatiegehalte van de toekomstige partners geproblematiseerd. Niettemin blijkt de beroepsloopbaan van de toekomstige partner als vanzelf-

sprekend voorop te worden gesteld. De eigen beroepsactiviteiten zullen zich als het ware daaromheen voegen. Interessant detail is dat het hier gaat om vrouwen met, gezien hun opleidingsniveau en opleidingsrichting, uitstekende arbeidsmarktvooruitzichten.

Een soortgelijke categorie, vrouwen die onlangs het hbo-diploma techniek, economisch-administratief onderwijs of landbouw behaalden, is onderwerp van lopend onderzoek (Sanders & Van Doorne-Huiskes, 1989). Bij dit onderzoek zijn ook mannen betrokken. Gevraagd naar hun toekomstverwachtingen omtrent baan en leefvorm, spreken aanmerkelijk meer mannen dan vrouwen de verwachtingen uit over tien jaar een volledige baan te zullen vervullen. Vrouwen zien veel vaker een deeltijdbaan als perspectief. Van de pas afgestudeerde mannen ziet een kwart zich over tien jaar als alleenverdiener, terwijl de partner voor het huishouden zorgt. Omgekeerd verwachten vrouwen vrijwel allemaal dat hun partner in de toekomst (eveneens) een baan zal hebben.

Het 'dubbele en diffuse levensperspectief' van vrouwen (Saharso & Westerbeek, 1983), blijkt zijn actualiteit nog niet te hebben verloren, ook niet bij de jongste generatie vrouwen. Het opleidingsniveau differentieert daarin naar alle waarschijnlijkheid, maar ook hoog opgeleide jonge vrouwen zullen in het afwegingsproces tussen beroep en gezin zoeken naar mogelijkheden beide bezigheden te combineren. Impliciet wordt daarbij een stevig beroep gedaan op de bereidheid van jonge mannen om later een evenredige bijdrage te leveren aan het huishoudelijk werk. De huidige realiteit stemt op dit punt niet tot groot optimisme. Wanneer de huishoudelijke bijdragen van meisjes en jongens worden onderzocht, dan blijken meisjes een veel groter aandeel te leveren dan jongens. Minder jongens dan meisjes nemen deel aan huishoudelijke taken zoals stofzuigen, tafel dekken, afwassen en verzorgen van huisdieren. Bovendien is de tijd die jongens aan huishoudelijke taken besteden beduidend minder dan de tijd die meisjes hieraan besteden (SCR, 1988).

Een ambivalente arbeidsmarktoriëntatie bij meisjes blijkt eveneens uit de analyse die de Emancipatieraad uitbracht (Emancipatieraad, 1987). Hierin wordt melding gemaakt van het onderzoek van Kodde en Ritzen (1986) omtrent de toekomstige vraag naar hoger onderwijs van meisjes- en jongens-leerlingen uit havo en vwo. Meisjes blijken in hun – seksespecifieke – studiekeuzen in mindere mate dan jongens gemotiveerd te worden door extrinsieke factoren. Jongens laten zich bij hun keuzen meer dan meisjes leiden door verwachtingen aangaande de maatschappelijke status en honorering van beroepen. Meisjes kijken vooral naar de ontplooiingsmogelijkheden die opleidingen bieden en de al dan niet bevredigende inhoud van de toekomstige beroepsuitoefening. De huidige studiekeuzen van mannen en vrouwen in het wetenschappelijk onderwijs bevestigen dit beeld. Van de vrouwelijke eerstejaarsstudenten in

1985 had 16% voor het zogenaamde bèta-cluster gekozen, dat wil zeggen voor natuurwetenschappelijke, technische en economische studierichtingen. Bij de mannelijke eerstejaars was dit aandeel 52%. Vrouwen kozen en kiezen in ruime mate voor alfa- en gammastudies. In globale zin kan worden gezegd, dat de arbeidsmarktperspectieven van de laatstgenoemde clusters minder gunstig zijn dan die van de bètagericte studies.

Dit artikel beoogt een empirisch gefundeerde bijdrage te leveren aan de huidige stand van kennis omtrent beroeps- en gezinsoriëntaties van verschillende generaties vrouwen. Daartoe wordt de volgende vraagstelling als uitgangspunt gekozen:

– Is het zo dat jongere vrouwen meer beroepsgeoriënteerd zijn dan oudere vrouwen, en wat is hierbij de invloed van factoren zoals opleidingsniveau, burgerlijke staat, huidige arbeidsmarktparticipatie, en socialisatiekenmerken op de beroepsoriëntatie?

3. Theoretische overwegingen

Wanneer in theoretische zin wordt uitgegaan van het zogenaamde waarde-verwachtingsperspectief dan ligt het voor de hand, dat vrouwen in de afwegingen tussen betaald werk buitenshuis en onbetaald werk binnenshuis en bij de inschatting van de haalbaarheid van de beide alternatieven, niet alleen materiële maar ook immateriële kosten en baten zullen betrekken. De vraag is dan welke sociale condities van invloed zijn op de gepercipieerde kosten en baten, alsmede op de haalbaarheid van de gedragalternatieven betaald werk elders versus onbetaald werk thuis. Een eerste belangrijke conditie vormt de *generatie* waartoe men behoort. Verwacht wordt dat jongere vrouwen in de afwegingen beroep/gezin aan beroepsarbeid een zwaarder accent zullen geven dan oudere vrouwen. Deze verwachting wordt afgeleid uit de algemene veronderstelling dat het afwijken van gangbare normen kosten oplevert, en wel meer kosten naarmate de afstand tussen norm en (oriëntatie betreffende het) eigen gedrag groter is. Impliciet wordt hierbij verondersteld dat oudere vrouwen in een meer restrictieve normatieve context betreffende het buitenshuis werken van vrouwen zijn opgegroeid dan jongere vrouwen en dat dergelijke socialisatieprocessen vrij stabiele attitudes hebben gevormd, waarvan de werking zich ook op latere leeftijd doet gelden. Een tweede conditie die in dit kader van belang is, betreft het *opleidingsniveau*. Verondersteld wordt dat hoger opgeleide vrouwen een zwaarder accent aan beroepsarbeid zullen geven dan lager opgeleide vrouwen. Aan deze uitspraak ligt een investeringsmechanisme ten grondslag: naarmate men van bepaalde investeringen een hoger rendement verwacht, zal men

eerder geneigd zijn tot gedrag dat dit rendement ook feitelijk oplevert. Een hogere opleiding verhoogt de kans op een baan met een aantrekkelijk inkomen. Daarnaast zijn de immateriële opbrengsten van 'hogere' banen waarschijnlijk hoger, dan die van 'lagere' banen: satisfactie, ontplooiingskansen, status en beroepsprestige. Dit geldt niet alleen in absolute zin, maar ook wanneer de baten van beroepswerk en verzorgende arbeid thuis tegen elkaar worden afgewogen. Vrouwen met lagere opleidingen zullen, gezien de materiële en immateriële opbrengsten van hun beroepsarbeid, aan verzorgende arbeid thuis meer profijt ontleen dan vrouwen met hogere opleidingen. Voor deze laatsten vormt het afzien van de baten van beroepsarbeid een hogere kostenfactor, waarbij zich overigens de vraag voordoet of dat voor oudere vrouwen in dezelfde mate geldt als voor jongere vrouwen. Oudere vrouwen verwachten immers minder rendement van hun investeringen in opleiding dan jongere vrouwen. Deels omdat hun opleidingen verouderd zijn, deels omdat de periode waarbinnen hun investering in opleidingen kan worden 'terugverdiend' korter is.

Naast deze twee centrale condities zijn nog enkele andere relevante factoren met betrekking tot de beroepsoriëntatie van vrouwen onderscheiden. Hierbij kan in de eerste plaats worden gedacht aan de huidige *gezinssituatie*, dan wel de *leefvorm* die men in de nabije toekomst verwacht. Het is bekend dat de gehuwde staat, en met name het hebben van jonge kinderen, een flink deel van het gedrag van vrouwen op de arbeidsmarkt verklaren. De verwachting is dan ook dat gehuwde vrouwen, vrouwen met jonge kinderen en vrouwen die binnenkort gaan samenwonen of trouwen, meer nadruk op gezinstaken zullen leggen dan vrouwen die niet in dergelijke omstandigheden verkeren. Bij deze verwachting zal rekening moeten worden gehouden met de verwachting die onder het gezichtspunt 'generatie' is geformuleerd. Het zijn immers over het algemeen jonge vrouwen die kleine kinderen hebben, terwijl oudere vrouwen wat de gezinssituatie betreft meer ruimte voor beroepsarbeid zullen hebben. Bij dit alles speelt natuurlijk ook het opleidingsniveau een belangrijke rol. In de tweede plaats is de *arbeidsmarktparticipatie* van belang. De verwachting is dat naarmate vrouwen meer uren betaald werk buitenshuis verrichten, dit tot uitdrukking komt in een sterkere oriëntatie op beroep. Bij de analyse van de onderzoeksgegevens gaat het erom de relatieve invloed van deze centrale kenmerken – generatie, opleidingsniveau, gezinssituatie of verwachte leefvorm, arbeidsmarktparticipatie – op de beroepsoriëntatie van vrouwen vast te stellen.

Ten slotte zijn in de onderzoeksopzet nog enkele kenmerken opgenomen die verwijzen naar het belang van socialisatie-invloeden en van het gedrag van significante anderen. Voor wat betreft de socialisatie-kenmerken wordt verwacht, dat vrouwen met werkende moeders een zwaarder accent aan beroepsarbeid in vergelijking met gezinsarbeid zullen geven dan vrouwen wier moeder geen be-

taald werk (heeft) verricht. Het algemene gedragsprincipe dat achter deze voorstelling steekt, is dat de eerste groep minder kosten ervaart bij het afwijken van normen en waarden dan de tweede groep. Vrouwen met werkende moeders zullen in een vanzelfsprekender klimaat wat betreft deze gedragsvorm zijn grootgebracht dan vrouwen met moeders die hun tijd overwegend aan hun gezin gaven. De onderzoeksliteratuur (zie bijv. Hoffman & Nye, 1974) suggereert overigens dat hierin moet worden genuanceerd naar de motieven van waaruit moeders betaalde arbeid hebben verricht. Deed men dit uit directe economische noodzaak dan zal de motivatie van de dochter tot betaald werk minder groot zijn, dan wanneer meer intrinsieke werkmotieven bij de moeder centraal stonden. Hiermee komt het kenmerk *opleidingsniveau van de moeder* in beeld. Verondersteld wordt dat een hoger opleidingsniveau van de moeder, ook in het verleden tot een tolerantere houding met betrekking tot betaald werk van vrouwen aanleiding heeft gegeven (Van Doorne-Huiskes, 1979). Deze grotere tolerantie zal, los van de vraag of de moeder ook feitelijk beroepsarbeid heeft verricht, zijn effecten op de huidige beroepsoriëntatie van haar dochter hebben. De verwachting is dat vrouwen wier moeder hoger is opgeleid meer de nadruk zullen leggen op werk buitenshuis – in vergelijking met het verzorgende werk binnenshuis – dan vrouwen wier moeder lager is opgeleid. Dezelfde veronderstelling geldt met betrekking tot het *opleidingsniveau* en het *beroepsprestige van de vader*. Ook van het gedrag van significante anderen – in dit geval *de beste vriendin* – wordt een samenhang met de beroepsoriëntatie van vrouwen verwacht. Wanneer de beste vriendin betaalde arbeid verricht, wordt van vrouwen een sterkere nadruk verwacht op werk buitenshuis in relatie tot verzorgende arbeid thuis, dan wanneer de beste vriendin geen betaalde beroepsarbeid verricht. Het algemene mechanisme waarop zowel de uitspraken betreffende socialisatie-invloeden als die betreffende het gedrag van de beste vriendin valt terug te voeren, is gebaseerd op de afweging met betrekking tot de al eerder vermelde kosten die het afwijken van normen en waarden met zich meebrengt. Naarmate men qua meningsvorming dichter in de buurt blijft van wat in de directe omgeving als ‘normaal’ wordt beschouwd, zal men minder kosten ervaren. Ten slotte wordt verwacht dat naarmate de *verdeling van gezinstaken* tussen de vrouw en haar partner gelijkjer is vrouwen meer op beroep georiënteerd zullen zijn.

4. Het onderzoek

De analyses die in dit artikel worden beschreven, zijn gebaseerd op gegevens die via een telefonische enquête door bureau Intomart in het najaar van 1988

onder 808 vrouwen zijn verkregen. Al deze vrouwen volgden op het moment van onderzoek geen dagonderwijs meer en waren niet ouder dan 60 jaar. Aan gezien voor de beantwoording van de onderzoeksvragen een redelijke differentiatie gewenst is in zowel het opleidingsniveau als in het al dan niet verrichten van betaalde beroepsarbeid, is aanvankelijk uitgegaan van vier groepen vrouwen: laag opgeleiden die wel en die niet betaalde beroepsarbeid verrichten, en hoog opgeleiden die wel en die niet betaalde beroepsarbeid verrichten. De scheiding tussen hoog en laag is getrokken tussen aan de ene kant hoger beroepsonderwijs en wetenschappelijk onderwijs en aan de andere kant al het overige onderwijs. In de analyses is de omvang van de vier groepen steeds teruggewogen naar de reële getalsverhoudingen binnen de Nederlandse populatie van vrouwen. De hiervoor noodzakelijke wegingsfactoren zijn berekend op basis van de gegevens afkomstig uit de CBS Arbeidskrachtentelling van 1985.

5. De operationalisering van gezins- en beroepsoriëntatie

Om de gezins- en beroepsoriëntatie te kunnen meten zijn aan de respondentes 23 uitspraken voorgelegd die betrekking hebben op het al dan niet verrichten van betaalde arbeid door (getrouwde) vrouwen en op het belang voor meisjes om later economisch zelfstandig te kunnen zijn. De eerste dertien uitspraken zijn gesteld in normatieve bewoordingen. Voorbeelden hiervan zijn de uitspraken: 'vrouwen met kinderen tot twaalf jaar moeten geen betaald werk buitenshuis verrichten' en 'meisjes moeten al op jonge leeftijd weten dat ze later hun eigen kost moeten kunnen verdienen'. De overige tien uitspraken zijn hypothetisch gesteld en meer op de eigen situatie toegespitst, bijvoorbeeld de uitspraak 'als ik getrouwd was en kinderen had, zou ik hooguit een klein baantje willen hebben'. Bij elke uitspraak is aan de respondentes gevraagd in welke mate ze het eens zijn met de uitspraak, waarbij het antwoord 'helemaal mee eens' een score 1 heeft gekregen en het antwoord 'helemaal mee oneens' een score 5. Wanneer de respondente onverschillig staat tegenover de uitspraak en dus een tussenpositie inneemt, is de score 3 toegekend; in het geval dat de respondente geen mening heeft over de uitspraak is de score 6 toegekend.

Om de informatie op basis van de 23 uitspraken te reduceren tot één meetinstrument is een factoranalyse uitgevoerd op de ongewogen gegevens. Zoals te verwachten blijken de uitspraken die verwijzen naar het afwegingsproces met betrekking tot gezin en betaald werk de belangrijkste factor te bepalen, ongeacht of de uitspraak normatief is geformuleerd dan wel betrekking heeft op de eigen situatie. Een voorbeeld van een uitspraak die typerend is voor deze factor is de uitspraak 'als ik een gezin zou hebben, zou ik daar zeker geen be-

taald werk naast willen doen.' De tweede gevonden factor is meer emancipatorisch van karakter. Hierin komen uitspraken naar voren zoals 'vrouwen die carrière hebben gemaakt zijn een goed voorbeeld voor de huidige jeugd.' Het onderscheiden van méér factoren is, zowel vanuit een inhoudelijk oogpunt als vanuit een oogpunt van binding van variantie, niet zinvol. De beide eerste factoren verklaren samen 34% van de gemeenschappelijke variantie in de antwoorden op de uitspraken.

Voor de constructie van de meetinstrumenten is de procedure gevolgd dat een uitspraak als karakteristiek voor een bepaalde factor kan worden beschouwd, indien de lading van de uitspraak op die factor groter is dan .35 en de lading op de andere factor kleiner is dan .30. Indien een uitspraak niet aan deze voorwaarden voldoet, is deze uit de analyse weggelaten. Dit is bij vijf uitspraken het geval.

De schaal die verwijst naar de afwegingsprocessen rond gezin en betaald werk blijkt een relatief hoge interne consistentie te hebben (Cronbach's alpha is 0.83). Op grond van de veel lagere interne consistentie van de emancipatieschaal (Cronbach's alpha is 0.55) is besloten in de verdere analyse van deze schaal geen gebruik te maken.

Behalve via het voorleggen van uitspraken, is de mate van gezins- dan wel beroepsoriëntatie van de ondervraagde vrouwen ook gemeten via een vraag naar de verwachte arbeidsmarktparticipatie over vijf jaar. Op basis van de hierbij gegeven antwoorden is, in combinatie met de kennis over het aantal uren betaald werk dat nu wordt verricht, een nieuwe variabele geconstrueerd. Deze variabele geeft aan of de respondente verwacht dat betaald werk in de nabije toekomst (dat wil zeggen over vijf jaar) een centrale plaats zal innemen of niet. Met een 'centrale plaats' wordt bedoeld dat men verwacht over vijf jaar 24 uur of meer per week te zullen werken. Deze grens is zó gekozen dat economische zelfstandigheid op grond van de eigen beroepsuitoefening waarschijnlijk mag worden geacht. In een aantal gevallen is het niet mogelijk om te reconstrueren of betaald werk in de toekomst centraal zal staan voor de respondente. Bijvoorbeeld als de respondente aangeeft in de toekomst een opleiding te zullen volgen, dan is niet duidelijk of dit met het oog op het verrichten van betaald werk is. Dit heeft tot gevolg dat in 61 gevallen geen score op de nieuwe variabele kon worden toegekend. Voor 176 respondentes geeft deze variabele aan dat betaalde arbeid in de toekomst een centrale plaats zal innemen, voor 572 respondentes is dit niet het geval. Na de weging naar de populatieproporties zijn dit 131 respectievelijk 623 respondentes, terwijl aan 53 respondentes geen score op de variabele kon worden toegekend.

6. Onderzoeksresultaten

6.1. Oriëntatie werk/gezin naar leeftijd

De vraag of jongere vrouwen meer beroepsgeoriënteerd zijn dan oudere vrouwen wordt beantwoord op basis van de oriëntatieschaal werk/gezin, zoals die in de vorige paragraaf is beschreven. Tabel 1 geeft de relatie tussen deze oriëntatie en leeftijd weer. Hierbij is de oriëntatie werk/gezin in drie categorieën verdeeld: laag (score 12 tot en met score 23); midden (score 24 tot en met score 33); hoog (score 34 tot en met score 60). Hierbij betekent de score 'laag' dat de respondente meer gericht is op betaald werk, terwijl de score 'hoog' betekent dat de respondente meer gericht is op het gezin. De variabele leeftijd is in drie categorieën onderscheiden: 16 tot 31 jaar; 31 tot 41 jaar; 41 tot 61 jaar.

Tabel 1. Oriëntatie werk/gezin uitgesplitst naar leeftijd. Tussen haakjes staan de absolute aantallen. De correlatie-ratio $Eta = .22$

		Leeftijd							
		16 --< 31	31 --< 41	41 --< 61			totaal		
Oriëntatie werk/gezin	laag	22% (49)	32% (84)	13% (40)			22%	(173)	
	midden	42% (96)	28% (74)	28% (87)			32%	(257)	
	hoog	36% (83)	40% (102)	59% (185)			46%	(370)	
	totaal	100% (228)	100% (260)	100% (312)			100%	(800)	

Vergelijking van de percentages vrouwen met een hoge oriëntatie op het gezin bij de opvolgende leeftijdscategorieën laat zien dat deze oriëntatie toeneemt met leeftijd: van 36% voor de jongste leeftijdsgroep tot 59% voor de oudste leeftijdsgroep. Vergelijking van de percentages vrouwen met een hoge oriëntatie op betaald werk (= lage oriëntatie op gezin) bij de opvolgende leeftijdscategorieën laat zien dat deze oriëntatie niet monotoon afneemt met leeftijd. Het percentage vrouwen met een hoge oriëntatie op betaald werk is bij de oudste categorie vrouwen weliswaar het laagst (13%), maar in plaats van de jongste leeftijdscategorie heeft de middelste leeftijdscategorie het hoogste percentage (32%). Een mogelijke verklaring hiervoor zou de ondervertegenwoordiging van hoog opgeleide vrouwen in de jongste leeftijdscategorie kunnen zijn. Binnen de jongste leeftijdscategorie hebben hoog opgeleide vrouwen, gezien de duur van hun opleiding, een geringere kans in de steekproef vertegenwoordigd te zijn dan lager opgeleide vrouwen. Dit betekent dat het percentage vrouwen

met een hoge oriëntatie op betaald werk voor deze leeftijdscategorie in werkelijkheid waarschijnlijk hoger zal zijn dan in dit onderzoek gevonden is.

Indien leeftijd om deze reden in twee categorieën wordt ingedeeld, dan wordt de in paragraaf 3 uitgesproken verwachting, dat jongere vrouwen (tot en met 40 jaar) meer beroepsgeoriënteerd zijn dan oudere (ouder dan 40 jaar), door de data bevestigd.

6.2. Oriëntatie werktgezin naar leeftijd en opleiding

Via tabelanalyse is vervolgens nagegaan of de oriëntatie werk/gezin sterker varieert, wanneer behalve leeftijd het opleidingsniveau in de beschouwing wordt betrokken. Hierbij is het opleidingsniveau in drie categorieën onderscheiden:

1. laag: lager onderwijs en lager beroepsonderwijs;
  2. midden: mavo, middelbaar beroepsonderwijs, havo en vwo;
  3. hoog: hoger beroepsonderwijs en wetenschappelijk onderwijs;
- In tabel 2 zijn de gemiddelde waarden op de schaal oriëntatie werk/gezin weergegeven voor elk van de combinaties van leeftijd en opleiding.

Tabel 2. Gemiddelde waarden van oriëntatie werk/gezin voor de drie categorieën van leeftijden opleiding; tussen haakjes zijn de aantallen vermeld. Hoe lager de gemiddelde waarde hoe hoger de oriëntatie op het verrichten van betaald werk.

		Leeftijd			
		16 —< 31	31 —< 41	41 —< 61	totaal
	laag	37.30 (48)	37.26 (74)	42.27 (144)	39.98 (266)
<i>Opleiding</i>	midden	30.80 (161)	29.31 (155)	33.86 (145)	31.26 (461)
	hoog	23.81 (19)	23.38 (31)	24.35 (23)	23.80 (73)
	totaal	31.59 (228)	30.86 (260)	37.04 (312)	33.48 (800)

De gemiddelden in de randen van tabel 2 laten zien dat zowel leeftijd als opleiding een effect hebben op de oriëntatie werk/gezin. De F-toets geeft aan dat deze verschillen zowel voor leeftijd als voor opleiding significant zijn: voor leeftijd $F_{2,3} = 15.85$ ($p < .001$), voor opleiding $F_{2,79} = 88.92$ ($p < .001$).

Uit de gemiddelde oriëntatie per leeftijdscategorie blijkt, zoals in de vorige

paragraaf reeds is beschreven, dat er alleen een verschil in oriëntatie bestaat tussen vrouwen van 40 jaar of jonger aan de ene kant en vrouwen ouder dan 40 jaar aan de andere kant. Voor de categorieën van opleiding blijkt dat de gemiddelde oriëntatie werk/gezin systematisch afneemt naargelang het opleidingsniveau hoger is. Voor het lage, midden en hoge opleidingsniveau zijn deze gemiddelden respectievelijk 40, 31 en 24, waaruit blijkt dat naarmate men hoger opgeleid is, men meer georiënteerd is op betaald werk.

Er blijkt geen interactie-effect te bestaan tussen leeftijd en opleiding op oriëntatie; de F-toets is niet significant ($F_{4,791} = .74$; $p = .565$). Dit betekent dat het effect van opleiding op oriëntatie voor de verschillende leeftijdscategorieën hetzelfde is en evenzo het effect van leeftijd op oriëntatie voor de verschillende opleidingsniveaus. Dit is ook te zien aan de gemiddelden in de tabel. Per categorie van leeftijd vertonen deze gemiddelden een zelfde patroon, hetgeen erop neerkomt dat voor elke leeftijdscategorie geldt dat naarmate men hoger is opgeleid, men meer op betaald werk is georiënteerd. Evenzo vertonen de gemiddelden per opleidingsniveau een zelfde patroon, hetgeen erop neerkomt dat voor elk opleidingsniveau geldt dat vrouwen die ouder zijn dan 40 jaar meer op het gezin georiënteerd zijn dan de vrouwen die jonger zijn dan 40 jaar.

6.3. Het volledige regressiemodel ter beschrijving van de oriëntatie werk/gezin

Ten einde een preciezer inzicht te krijgen in de vraag welke factoren van invloed zijn op het belang dat vrouwen toekennen aan het verrichten van beroepsarbeid in vergelijking met werkzaamheden binnen het gezin, worden nu alle in paragraaf 2 vermelde predictoren gezamenlijk in één regressiemodel opgenomen. Het gaat hier om de volgende variabelen:

- a. leeftijd: – 40 jaar of jonger
– ouder dan 40 jaar
- b. opleiding: 1. lager onderwijs
2. lager beroepsonderwijs
3. middelbaar algemeen voortgezet onderwijs
4. middelbaar beroepsonderwijs
5. hoger algemeen en voorbereidend wetenschappelijk onderwijs
6. hoger beroepsonderwijs en wetenschappelijk onderwijs (kandidaats)
7. wetenschappelijk onderwijs (doctoraal)
- c. burgerlijke staat: – gehuwd of samenwonend
– gescheiden of weduwe
– alleenstaand

- d. arbeidsmarktparticipatie --> aantal uren betaald werk (geen betaald werk = 0)
- e. opleiding van de moeder van de respondent (1: laag; 2: midden; 3: hoog)
- f. opleiding van de vader van de respondent (codering zoals bij b.)
- g. beroepsprestige van de vader volgens de codering van Sixma en Ultee (1983)
- h. arbeidsmarktparticipatie van de moeder van de respondente, gecodeerd als de som van de gewichten die corresponderen met de volgende alternatieven:
(1) moeder werkte voor haar huwelijk?	ja --> gewicht=1
	nee --> gewicht=0
(2) moeder werkte toen respondente tussen 8 en 18 jaar oud was?	ja --> gewicht=2
	nee --> gewicht=0
(3) moeder werk momenteel?	ja --> gewicht=2
	nee --> gewicht=0
- i. arbeidsmarktparticipatie van de beste vriendin
1: geen betaald werk nu
2: deeltijd betaald werk
3: voltijd betaald werk
- j. verdeling van gezinstaken tussen respondente en partner
1: taken uitsluitend of hoofdzakelijk door respondente verricht
2: taken gelijkelijk verdeeld tussen respondente en partner
- k. aanwezigheid van kinderen beneden de 6 jaar in het gezin (0: nee; 1: ja)

De beslissing om leeftijd te dichotomiseren tot de categorieën '40 jaar of jonger' en 'ouder dan 40 jaar' is gebaseerd op de bevinding dat met name deze twee groepen verschillen in de oriëntatie werk/gezin. Aangezien de variabele burgerlijke staat geen ordinaal of interval karakter heeft, is voor de regressie-analyse deze variabele in twee dummy variabelen ontbonden. Op de eerste dummy variabele krijgen alle alleenstaanden een score 1 toegekend, de overige vrouwen een score 0. Op de tweede dummy variabele krijgen de gescheiden vrouwen en weduwen een score 1 toegekend en de overige vrouwen een score 0. De gehuwde en samenwonende vrouwen fungeren zo als referentie groep. In tabel 3 staan de parameterschattingen op basis van de regressie-analyse vermeld:

Tabel 3. Regressie-analyse van oriëntatie werk/gezin op leeftijd, opleiding, burgerlijke staat en arbeidsmarktparticipatie (aantal uren betaald werk, alsmede enkele andere relevant geachte variabelen).

Variabele	Bèta	p-waarde
leeftijd		
1. ouder dan 40 jaar	.073	.085
opleiding	-.350	.000 *
burgerlijke staat		
1. alleenstaand	.128	.001 *
2. gescheiden/weduwen	-.113	.001 *
omvang baan in uren	-.254	.000 *
opleiding moeder	-.058	.131
opleiding vader	.010	.825
beroepsprestige vader	-.042	.286
arbeidsmarktparticipatie moeder	-.096	.007 *
arbeidsmarktparticipatie vriendin	-.028	.464
verdeling gezinstaken	-.015	.698
kleine kinderen	.024	.555

MULTIPELE R = .58

R² = .34

Significante parameters (p < .05) zijn aangegeven met een *

Uit deze analyse blijkt dat het eigen opleidingsniveau relatief de grootste invloed heeft op de oriëntatie werk/gezin en wel zo dat de oriëntatie op betaald werk toeneemt, naarmate de opleiding van vrouwen hoger is. Daarnaast blijkt de oriëntatie op betaald werk groter, naarmate vrouwen meer betaalde arbeid verrichten. Zowel alleenstaanden als gescheiden vrouwen en weduwen onderscheiden zich in hun oriëntatie van gehuwden, en wel in die zin dat alleenstaanden meer op het gezin zijn georiënteerd, terwijl de gescheiden vrouwen en weduwen meer op betaald werk zijn georiënteerd. Deze sterke oriëntatie van alleenstaande vrouwen op het gezin is naar alle waarschijnlijkheid het gevolg van het gegeven, dat het merendeel (77.3%) van de alleenstaande vrouwen 30 jaar of jonger is. Voor veel van deze vrouwen is het aannemelijk dat zij op relatief korte termijn een eigen gezin zullen vormen. Overeenkomstig de gangbare patronen zullen veel van hen ervan uitgaan dat de opvoeding van kinderen en de uitvoering van gezinstaken in eerste instantie op hen neer zal komen, hetgeen tot uitdrukking komt in een sterke oriëntatie op het gezin.

Het gewicht van de variabele leeftijd vraagt een extra toelichting. Wanneer de zogenaamde socialisatiekenmerken (met name de arbeidsmarktparticipatie van de moeder) uit het model worden weggelaten, dan blijkt de generatie waartoe vrouwen behoren wel een significante bijdrage te leveren aan de verklaring

van de oriëntatie werk/gezin ($\beta=0.14$; p -waarde=0.000). Nadere analyse laat zien dat er een redelijk verband bestaat tussen de leeftijd van de respondenten en de arbeidsmarktparticipatie van de moeder (correlatie = -0.29). Jongere vrouwen hebben vaker een moeder die een betaalde baan heeft of heeft gehad, dan oudere vrouwen. Dit betekent dat wanneer de leeftijd van de respondenten en de arbeidsmarktparticipatie van de moeder tegelijkertijd in het model worden opgenomen, het effect van leeftijd vrijwel geheel indirect verloopt via de arbeidsmarktparticipatie van de moeder. De overige variabelen uit het model blijken weinig extra bij te dragen aan de oriëntatie werk/gezin.

6.4. Het volledige regressiemodel ter beschrijving van de verwachte arbeidsmarktparticipatie in de toekomst

In deze paragraaf zal worden ingegaan op de vraag welke factoren van invloed zijn op de tweede operationalisering van de afhankelijke variabele, namelijk de verwachte arbeidsmarktparticipatie. Bij de beschrijving van de constructie van deze variabele in paragraaf 5 is al vermeld dat hierbij een tamelijk strenge grens is getrokken. Indien een respondent aangeeft over een periode van vijf jaar 24 uur of meer per week te zullen werken, wordt een score 1 (17%) op de variabele toegekend, anders een score 0 (83%). Aangezien de aldus geconstrueerde variabele 'verwachte arbeidsmarktparticipatie' een dichotome variabele is, is logistische regressie-analyse gebruikt om de effecten vast te stellen van leeftijd, opleiding, burgerlijke staat, omvang van de baan in uren en de arbeidsmarktparticipatie van de moeder op de verwachte arbeidsmarktparticipatie. Het ligt voor de hand om bij de voorspelling van de verwachte arbeidsmarktparticipatie rekening te houden met de huidige oriëntatie werk/gezin. Deze variabele is derhalve toegevoegd aan de hiervoor genoemde predictorvariabelen. Bovendien is te verwachten dat er interacties bestaan tussen de burgerlijke staat, de huidige omvang van de baan en de leeftijd voor wat betreft hun invloed op de verwachte arbeidsmarktparticipatie. De resultaten van de logistische regressie-analyse zijn in tabel 4 weergegeven.

Uit de analyse komt naar voren dat vrouwen vaker verwachten over vijf jaar 24 uur of meer per week te zullen werken naarmate zij jonger zijn, naarmate hun baan nu omvangrijker is en naarmate hun oriëntatie op betaald werk hoger is. Tot zover zijn deze resultaten in overeenstemming met de in paragraaf 3 uitgesproken verwachtingen. Naast de invloed van opleiding op oriëntatie werk/gezin, zoals beschreven in paragraaf 6.3., blijkt opleiding nauwelijks nog van directe invloed te zijn op de verwachte arbeidsmarktparticipatie. Met betrekking tot burgerlijke staat zijn het uitsluitend de alleenstaanden die zich in hun ver-

Tabel 4. Logistische regressie-analyse van de verwachte arbeidsmarktparticipatie op leeftijd, opleiding, burgerlijke staat, oriëntatie werk/gezin, omvang van de baan in uren en arbeidsmarktparticipatie van de moeder, alsmede enkele interacties tussen deze variabelen.

Variabele	Parameter	Parameter/standaardfout
a. leeftijd		
1. ouder dan 40 jaar	-3.156	-3.930 *
b. opleiding	-.200	-2.174 *
c. burgerlijke staat		
1. alleenstaand	2.646	4.626 *
2. gescheiden/weduwe	.105	0.130
d. oriëntatie werk/gezin	-.054	-3.600 *
e. omvang baan in uren	.054	5.400 *
f. interactie van c(1) met e	-.064	-3.368 *
g. interactie van c(2) met e	.013	0.342
h. interactie van a met e	.103	3.433 *
i. interactie van a met c(1)	.369	0.245
j. interactie van a met c(2)	.502	0.357
k. arbeidsmarktparticipatie moeder	.058	0.659

deviance = 444.3

DF = 721

Significante parameters ($p < .05$) zijn aangegeven met een *

wachte arbeidsmarktparticipatie onderscheiden van de overige vrouwen. Zij verwachten vaker dat de omvang van hun baan over vijf jaar 24 uur of meer per week zal zijn, dan de overige vrouwen. Voor de interpretatie van het interactie-effect van alleenstaand met omvang van de baan (interactie c(1) met e) kan tabel 5 dienen. Aangezien de gescheiden vrouwen en weduwen zich niet onderscheiden van de gehuwde vrouwen is in deze tabel de burgerlijke staat in twee categorieën ingedeeld (alleenstaand versus niet-alleenstaand) en de omvang van de baan overeenkomstig de verwachte arbeidsmarktparticipatie eveneens in twee categorieën ($- < 24$ en ≥ 24 per week). In de tabel is nu voor elke combinatie van de twee hiervoor genoemde variabelen aangegeven wat het percentage vrouwen is dat verwacht over vijf jaar 24 uur of meer per week betaald werk te zullen verrichten. Hetgeen opvalt in deze tabel is het lage percentage in de cel voor de combinatie niet-alleenstaand en niet of minder dan 24 uur per week werkend. Voor de overige combinaties bestaat er geen verschil. Van de grootste groep respondentes, te weten niet-alleenstaande vrouwen die niet of minder dan 24 uur per week werken, verwacht slechts 6% dat hun baan over vijf jaar een centrale plaats in hun leven zal innemen. De interactie is dan ook geheel het gevolg van het verschil tussen de niet-alleenstaande vrouwen die minder dan 24 uur per week betaalde arbeid verrichten aan de ene kant en de

drie andere combinaties van burgerlijke staat en omvang van de baan aan de andere kant.

Tabel 5. Het percentage vrouwen dat verwacht over vijf jaar 24 uur of meer per week te zullen werken naar burgerlijke staat en omvang van de huidige baan. Tussen haakjes de absolute aantallen voor elk van de combinaties burgerlijke staat en omvang van de huidige baan.

		<i>Alleenstaand</i>	
		nee	ja
<i>omvang baan</i>	< 24 uur	6% (582)	57% (23)
	≥ 24 uur	56% (100)	56% (50)

Voor de interpretatie van het interactie-effect van leeftijd en omvang van de baan (interactie a met e) op de verwachte arbeidsmarktparticipatie kan tabel 6 dienen. Uit deze tabel blijkt dat de interactie vooral het gevolg is van het feit dat van de vrouwen die minder dan 24 uur per week betaald werk verrichten, de vrouwen boven de 40 jaar veel minder vaak verwachten over vijf jaar 24 uur of meer per week te zullen werken dan de vrouwen van 40 jaar of jonger.

Tabel 6. Het percentage vrouwen dat verwacht over vijf jaar 24 uur of meer per week te zullen werken naar leeftijd en omvang van de huidige baan. Tussen haakjes de absolute aantallen voor elk van de combinaties van leeftijd en omvang van de huidige baan.

		<i>Leeftijd</i>	
		≤ 40 jaar	> 40 jaar
<i>omvang baan</i>	< 24 uur	13% (327)	1% (278)
	≥ 24 uur	55% (128)	59% (22)

Tot slot blijken de arbeidsmarktparticipatie van de moeder en de interactie-effecten tussen leeftijd en burgerlijke staat geen invloed van betekenis te hebben op de verwachte arbeidsmarktparticipatie.

7. Conclusies en discussie

Wanneer nu in samenvattende zin wordt gezocht naar een antwoord op de on-

derzoeksvraag – welke kenmerken hangen samen met de mate waarop vrouwen op betaald werk dan wel op hun gezin zijn georiënteerd – dan valt het volgende te concluderen. Jongere vrouwen zijn in sterkere mate op de uitoefening van een beroep georiënteerd dan oudere vrouwen. Belangrijker dan de leeftijdsgroep waartoe men behoort, is echter het opleidingsniveau. Naarmate men hoger is opgeleid, heeft men een sterkere oriëntatie op het verrichten van betaalde arbeid. Deze samenhang blijft bestaan, ook wanneer groepen vrouwen van gelijke leeftijd, burgerlijke staat, arbeidsmarktparticipatie en socialisatiekenmerken met elkaar worden vergeleken. Over de huidige arbeidsmarktparticipatie kan nog het volgende worden opgemerkt. Deze bepaalt in belangrijke mate de oriëntatie van vrouwen op het verrichten van betaald werk. Hoe groter de omvang van de baan op het moment van onderzoek, des te sterker is de oriëntatie op betaald werk in vergelijking met de oriëntatie op het gezin. In feite zijn met het opleidingsniveau en de arbeidsmarktparticipatie op het moment van onderzoek de twee belangrijkste determinanten voor de beroepsoriëntatie gegeven. Met betrekking tot de verwachte arbeidsmarktparticipatie kan worden gesteld dat, naarmate de omvang van de huidige baan groter is, vrouwen vaker verwachten over vijf jaar 24 uur of meer per week betaald werk te zullen verrichten. Dit geldt ook naarmate de oriëntatie op betaald werk sterker is. De invloed van opleiding op de verwachte arbeidsmarktparticipatie blijkt indirect te verlopen via de huidige arbeidsmarktparticipatie en via de oriëntatie op betaald werk. Uit de centrale rol die de opleiding in dit geheel speelt, komt duidelijk het belang van opleiding als een investering naar voren. Op grond hiervan is te verwachten dat een in de loop van de tijd stijgende opleidingsniveau bij vrouwen, een proces dat nog gaande is, in de toekomst zal leiden tot een grotere arbeidsmarktparticipatie van vrouwen. Daarmee is eveneens gezegd dat beroepsarbeid in relatie tot gezinsbezigheden in de komende tijd aan belangrijkheid zal winnen.

Het voorafgaande zou wellicht de indruk kunnen wekken dat het emancipatieproces van vrouwen, voorzover dat via arbeidsmarktparticipatie tot uitdrukking komt, op grond van het in de loop van de tijd toenemende opleidingsniveau van vrouwen nog slechts een kwestie is van tijd, en dat extra impulsen aan het emancipatieproces overbodig zijn. Twee kanttekeningen lijken hierbij nodig. Men kan in de eerste plaats de vraag stellen of vrouwen met hun gestegen opleidingspeil straks dezelfde rendementen kunnen verkrijgen als nu. Onderwijs kan immers als een positioneel goed worden gekarakteriseerd. Wanneer méér mensen over dat goed beschikken, neemt de waarde van dat goed per individu af. Een stijgend onderwijspeil vormt daarmee niet zonder meer een buffer tegen maatschappelijke afhankelijkheid van vrouwen. Daar komt nog een ander punt bij. Uit het onderzoek dat in dit artikel is beschreven, blijkt dat

slechts weinig vrouwen verwachten over vijf jaar 24 uur of meer uur per week betaalde arbeid te zullen verrichten. Dit geldt in ieder geval voor de vrouwen die met een partner leven en die nu niet of minder dan 24 uur per week betaald werkzaam zijn. Slechts 6% van hen ziet zichzelf over vijf jaar een ruime baan (24 uur of meer) bezetten. Dit kleine getal moet vooral worden toegeschreven aan de nog steeds dominante betekenis van de moederrol in de Nederlandse samenleving en aan het gebrek aan faciliteiten dat dit culturele gegeven begeleidt en versterkt. Vrouwen uit ons onderzoek die op het moment van ondervraging wel alleenstaand waren en/of die op dat moment wel in ruime banen werkzaam waren, oriënteren zich in sterkere mate op de betaalde arbeid. Van hen verwacht 56% over vijf jaar een baan van 24 uur of meer te hebben. De omvang van deze laatste groep vrouwen is echter beduidend kleiner dan die van de eerstgenoemde. Dit betekent alles bij elkaar dat het aantal vrouwen dat verwacht over vijf jaar economisch zelfstandig te zullen zijn – een ruime baan te hebben – niet indrukwekkend is.

Er zal in Nederland nog wel het een en ander moeten veranderen, wil het merendeel van de vrouwelijke bevolking op economische zelfstandigheid kunnen bogen. Het voert te ver om daar nu op in te gaan. De Emancipatieraad heeft daar, in zijn adviezen van 1989 en 1990, inmiddels het nodige over geschreven. Helder lijkt dat demografische veranderingen de druk op arbeidsmarktdeelnemers van vrouwen zullen doen toenemen. De politiek zal dit proces uiteindelijk wel volgen. En daarmee zullen ook de oriëntaties van vrouwen zich wijzigen. Ten slotte plegen massale wijzigingen in oriëntaties zich eerder te voltrekken in reactie op feitelijke gebeurtenissen, dan dat zij aan die gebeurtenissen voorafgaan.

Literatuur

- Dessens, J., J. van Doorne-Huiskes & E. Mertens (1990). *Arbeidsmarkt en gezin*. OSA-werkdocument W 72. Organisatie voor Strategisch Arbeidsmarktonderzoek. Den Haag.
- Doorne-Huiskes, J. van (1979). *Vrouwen en beroeps participatie. Een onderzoek onder gehuwde vrouwelijke academici*. (dissertatie). Utrecht.
- Doorne-Huiskes, J van & C. de Olde(1988). *Vrouwen aan de Universiteit Twente*. Universiteit Twente, Enschede.
- Emancipatieraad (1987). *Meisjes en jonge vrouwen: een analyse*. Den Haag.
- Emancipatieraad (1989). *Emancipatiebeleid in macro-economisch perspectief*. Den Haag.
- Emancipatieraad (1990). *Naar een geëmancipeerd arbeidsmarktbeleid*. Den Haag.
- Hoffman, L.W. & F.I. Nye (1974). *Working mothers*. San Francisco/London.
- Kodde, D.A. & J.M.M. Ritzzen (1986). *Vraag naar hoger onderwijs*. Den Haag, Ministerie O&W.
- Langeveld, H.M. (1985). *Binding in vrijheid*, Sociaal en Cultureel Planbureau Rijswijk.
- Saharso, S & J. Westerbeek (1983). De preciaire balans. *Tijdschrift voor Vrouwenstudies*, 13.
- Sanders, K. & J. van Doorne-Huiskes (1989). Methoden van zoeken en toekomstbeeld. *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, 5, p. 59-68.

Sixma, H. en W.C. Ultee (1983). Een beroepsprestigeschaal voor Nederland in de jaren tachtig. *Mens en Maatschappij*, 58, p. 360-382.

Sociaal en Cultureel Planbureau (1988). *Sociaal en Cultureel Rapport*. Rijswijk.